

Ο ΠΡΟΟΡΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΕΙΔΩΛΙΩΝ

ΕΙΣ τί ἐχρησίμευον καὶ ὁποῖος τις ἦτο ὁ προορισμὸς τῶν πολυπληθῶν εἰδωλίων τῶν ἐν τοῖς τάφοις, τοῖς ναοῖς καὶ ταῖς οἰκίαις τῶν ἀρχαίων ἀπαντῶντων ;

Καίτοι πολλοὶ σοφοὶ κατέγειναν περὶ τὴν ἐξήγησιν τοῦ ἐθίμου τούτου, τὸ πρόβλημα ὅμως μένει εἰσέτι σκοτεινόν, πᾶσαι δὲ αἱ περὶ τοῦ ζητήματος τούτου γραφεῖσαι διατριβαὶ ἐπὶ τῶν κυριωτάτων διαφωνοῦσι σημείων. Ἡμεῖς θὰ ἀναλύσωμεν ἐν συνοπτικῇ ἀναγραφῇ τὰς ὑπὸ τοῦ Γάλλου κ. E. Pottier (1) διδομένας ἀπαντήσεις εἰς τὰ ἐρωτήματα ταῦτα, τὸ μὲν διότι εὐρίσκομεν αὐτὰς λογικωτέρας πασῶν τῶν ἄλλων, τὸ δὲ διότι ὁ συγγραφεὺς οὗτος ὁ πολλὰ περὶ τῆς ἀρχαίας κεραμοπλαστικῆς γράψας, θεωρεῖται ὡς αὐθεντία ἐπὶ τῶν τοιούτου εἰδους ζητημάτων.

Αἱ διάφοροι προταθεῖσαι λύσεις λέγει ὁ ἐν λόγῳ συγγραφεὺς εἶναι αἱ ἐξῆς :

α') Τὰ εἰδώλια ταῦτα εἰσὶ συμβολικὰ ἀντικείμενα ὧν χρῆσιν ἐποιοῦντο ἐν τοῖς Διονυσιακοῖς μυστηρίοις. Ἔθετον δ' αὐτὰ πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τῶν πιστῶν ὡς ἱερὰ εἰκονίσματα προσωποποιοῦντα τοὺς θεσμούς, ὡς περίαπτα εἰς ἃ ἀπεδίδeto μυστηριώδης τις ἔννοια ἀκατάληπτος τῷ κοινῷ, καὶ ὧν σαφῇ γνῶσιν εἶχον μόνοι οἱ μεμνημένοι ἐν τοῖς Μυστηρίοις. Δὲν ἐτίθεντο δὲ ἢ ἐν τοῖς τάφοις αὐτῶν.

(1) Les statuettes de terre cuite dans l' antiquité.

Ἡ θεωρία αὕτη ἡ ὑπὸ τοῦ Biardot (1) ἐξενέχθεισα καταπίπτει ἀφ' ἑαυτῆς, ὥς μὴ στηριζομένη ἐπὶ οὐδενὸς ἀρχαίου κειμένου. Γνωστὸν ὅτι αἱ περὶ τοῦ ὄργανισμοῦ τῶν ἀρχαίων μυστηρίων γνώσεις ἡμῶν, ὥς καὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἐμυοῦντο ἐν αὐτοῖς, εἰσὶν ἐλάχιστα. Τὸ ὅτι δὲ τὰ εἰδῶλια δὲν ἐτίθεντο μόνον ἐν τοῖς τῶν μεμνημένων τάφοις, γίγνεται δῆλον ἐκ τῆς πληθύος τῶν ἀπαντῶντων ἐν τοῖς τάφοις τῶν παιδίων, ἅτινα ὥς ἐκ τῆς ἡλικίας αὐτῶν δὲν εἶχον βεβαίως διέλθει πάντας τῆς μύσεως τοὺς σταθμούς. Καὶ ἐν Ἀθήναις, τῷ κέντρῳ τούτῳ τῆς ἐλευσινιακῆς καὶ διονυσιακῆς θρησκείας, ὀλίγιστα εἶναι τὰ ἐν τοῖς τάφοις εὐρισκόμενα εἰδῶλια, ἐν ᾧ παμπληθῆ ἀπαντῶσι ἐν ταῖς νεκροπόλεσι τῆς Τανάγρας. Ὡστε παρερχόμεθα πρὸ τῆς θεωρίας ταύτης, τῆς οὐδένα εὐρούσης ἐνθερμον ὑπέρμαχον μεταξὺ τῶν ἐρευνησάντων βραδύτερον τὸ ζήτημα τοῦτο. σοφῶν.

β') «Τὰ εἰδῶλια ἐκόσμου τὸ πρῶτον τὸν οἶκον τοῦ μεταστάντος· συνώδευον δ' αὐτὸν εἶτα ἐν τῷ τάφῳ μετὰ πλείστον ἄλλων οἰκιακῶν σκευῶν».

Ἡ θεωρία αὕτη ἔχει πολλοὺς καὶ διασήμους ὑπερασπιστὰς τὸν Welcker (2), τὸν Lüders (3), τὸν von Rohden, (4) τὸν Lenormant, (5) τὸν Martha, (6) τὸν Cartault (7) εἶναι δὲ πιθανωτάτη, ὥς ἀναμιμνήσκουσα τὰ πρῶτα στοιχεῖα τῶν ἐπιταφίων θεσμῶν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις λαοῖς, τὴν πίστιν καὶ τὴν ἐλπίδα τῆς μελλούσης ζωῆς. Ὅποια τις ἡ διακόσμησις καὶ τίνα τὰ περιεχόμενα τάφου τινός; Πλὴν τῶν εἰδωλίων, ἀπαντῶσι ἐν αὐτοῖς σκευὴ χρήσιμα πρὸς θεραπείαν τοῦ σώματος, κύπελλα, φιά-

(1) Explication du symbolisme des terres cuites grecques. 1864; Les terres cuites grecques funebres dans leurs rapports avec les mystères de Bacchus, 1872.

(2) Alte Denkmäler σ. 485.

(3) Bullétino dell' Instit. 1874, σ. 122

(4) Terracotten von Pompeji, 1880, σ. 25-26.

(5) Gazette des Beaux-Arts. Mars 1882, σ. 215.

(6) Catalogue des Ziguriues du Musée de la Soc. Arch. d' Athènes, 1880, σ. XXVII.

(7) Terres cuites antiques de la collection Lecuyer.

λαι ἀρωμάτων, ψιμμουθιοθῆκαι, κάτοπτρα, περόναι, κτλ. Πάντες ἀναγνωρίζουσιν ὅτι τὰ σκεύη ταῦτα ἐλαμβάνοντο ἐκ τοῦ οἴκου, ὅπως καταστήσωσι τὴν ἐν τῷ τάφῳ διαβίωσιν τοῦ νεκροῦ ὁμοίαν πρὸς τὴν τῶν ζώντων. Ὁ ἔφηβος εἶχε παρ' αὐτῷ τὰς στλεγγίδας πρὸς ἀνάμνησιν τῶν ἐν τῇ παλαιστρᾷ ἀσκήσεων· ὁ κυνηγὸς τὰ βέλη, ἡ γυνὴ τὰ ἀρώματα καὶ τὰ κάτοπτρα ὅπως κατὰ τὴν νεότητά αὐτῆς. Καὶ τὰ εἰδώλια, δικαιοματικῶς οὕτως εἰπεῖν, ἀπετέλουν μέρος τῆς ἐπιταφίου σκευῆς, ὡς τέρψαντα ἄλλοτε τὴν ὄρασιν τοῦ μεταστάντος. Αἱ ἀνασκαφαὶ ἀπέδειξαν ὅτι οἱ ἀρχαῖοι ἠρέσκοντο ὅπως καὶ οἱ συγχρόνοι νὰ κοσμῶσι τοὺς ἑαυτῶν οἴκους διὰ περικόμφων ἀθურματίων οὐ μικρὸν προσδιδόντων θέλγητρον εἰς τὴν καθόλου ἐπιπλῶσιν τοῦ οἴκου. Πάντα τὰ ἐπιτάφια τῆς ἀρχαιότητος ἔθιμα, καταδεικνύουσιν ἡμῖν τὴν τελείαν ἐξομοίωσιν τοῦ τάφου πρὸς κατοικίαν ἐπιμελῶς διὰ τὴν αἰωνιότητα διεσκευασμένην.

Πλεῖστα τῶν θεωριῶν τούτων εἶναι ἀναμφίλεκται, ὁ δὲ κ. Pottier ἀποδέχεται τὴν στενὴν σχέσιν τὴν ἐνυπάρχουσαν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα μεταξὺ τοῦ τάφου καὶ τῆς ἐν τῷ κόσμῳ διαμονῆς. Εἶχον ὅμως, ἐρωτᾷ, οἱ ἀρχαῖοι τὴν αὐτὴν οἶκον καὶ ἡμεῖς κλίσιν πρὸς τὰ ἀθურμάτια; Ἀμφίβολον. Βεβαίως δὲν δύναται τις νὰ παραδεχθῇ τοῦτο, βασιζόμενος εἰς τὰ εἰδώλια καὶ τὰ ἄπειρα σκεύη τὰ εὑρεθέντα ἐν τοῖς σηκοῖς τῆς Πομπηίας. Πλανᾷται ὁ ἐξομοίων τὸν διάκοσμον ἡμῶν πρὸς τὸν τῶν ἀρχαίων. Παρ' ἡμῖν ἐν τῷ διακόσμῳ τοῦ οἴκου ἐπιδιώκεται ἡ τέρψις τοῦ ὀφθαλμοῦ. Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις πάντων δεσπόζει ἡ θρησκευτικὴ ἐνασχόλησις. Ἡ θρησκεία δὲν περιορίζεται ἐν τῷ ναῷ· εἰσδύει πανταχοῦ τοῦ οἴκου, ἐπιδείκνυται ἐν τοῖς τοίχοις, ἐν οἷς εἰκονίζονται αἱ τῶν θεῶν τύχαι, ἐμφωλεύει καὶ ἐν αὐτῷ ἔτι τῷ μαγειρείῳ.

Ἐάν, λέγει, ἡ ἀνωτέρω θεωρία εἶναι ἀκριβής, ἔπεται, ὅτι τὰ ἐν τοῖς τάφοις παρατιθέμενα εἰδώλια ἐλαμβάνοντο ἐκ τῶν εἰς τὸν μεταστάντα ἀνηκόντων. Ὅπως καταστήσωσι εὐαρεστωτέραν τὴν μοναξίαν του, κατέθετον παρ' αὐτῷ τὰ προσφιλῆ του εἰδώλια. Ἀλλ' ἡ ἐξέτασις αὐτῶν ἄγει ἡμᾶς εἰς συμπέρασμα ἐκ διαμέτρου ἀντίθετον. Φαντάζεσθε ὅτι οἱ τοῦ ΣΤ' καὶ Ε' αἰῶνος Ἕλληνες ἐκόσμουσαν τοὺς οἴκους αὐτῶν διὰ τῶν

ἀπείρων τούτων εἰδωλίων τῶν εἰκονιζόντων κατὰ κόρον τὴν Δήμητρα καὶ τὴν Κόρην ἢ τὸν Βάκχον; Ἀλλὰ μὴ τὰς σκευοθήκας αὐτῶν δὲν ἐκόσμου Σειρῆνες ἀποσπῶσαι τὰς κόμας, ἔρωτες ἐρειδόμενοι ἐπὶ ἀνεστραμμένης δαδός, ἐμβλήματος τοῦ σθεσθέντος βίου; Δὲν γίγνεται δῆλον ἐκ τούτων, ὅτι ἡ ἐκλογὴ τῶν εἰδωλίων ἐρίγνето κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς ταφῆς; Ἐὰν ἔχη οὕτως, οὐδαμῶς ἐνυπάρχει ἡ ὑπ' αὐτῶν προτεινομένη σχέσις μεταξὺ τῶν ἐν τοῖς τάφοις κατατεθειμένων εἰδωλίων καὶ τῶν κοσμητικῶν ἀγαλματίων τῶν ἐν τοῖς οἰκήμασιν ὑπαρχόντων· τραπῶμεν λοιπὸν πρὸς ἀναζήτησιν ἀκριβεστέρας ἐρμηνείας.

γ') «Τὰ εἰδώλια εἶναι εἰκόνες θεοτήτων τιθέμεναι παρὰ τῷ νεκρῷ ὅπως προστατεύωσιν αὐτόν».

Τὴν θεωρίαν ταύτην ὑπεστήριζαν οἱ κ.κ. Heuzey, Ravaisson, Froehner, Reinach, Furtwaengler καὶ ἄλλοι. (1) Βάσις τῆς καταθέσεως τῶν εἰδωλίων ἐν τοῖς τάφοις εἶναι ἡ ἰδέα ἣν ὁ κόσμος εἶχε περὶ τῆς πέραν τοῦ τάφου ζωῆς· τὸ ἄγνωστον τὸ ἀναμένον τὸν νεκρὸν παρὰ τὰς πύλας τῆς νέας αὐτοῦ ὑπάρξεως, ἡ ψυχρὰ νύξ τοῦ τάφου, οἱ μυστηριώδεις κίνδυνοι δι' ὧν περικυκλοῦται ἡ παρὰ τὰς ὀχθας τοῦ Ἀχέρωνος πλανωμένη ψυχὴ, αἱ περὶ τῆς τελευταίας κρίσεως δοξασίαι, αἱ τοῖς ἐνόχοις ἐν Ἄδου ἐπιφυλασσόμεναι τιμωρίαι, πᾶσαι αἱ εἰκόνες αὗται, ἃς ἡ τῶν ποιητῶν καὶ τῶν καλλιτεχνῶν φαντασία διὰ τοσοῦτω ζοφερῶν περιέβαλλε χρωμάτων, ἐνέπνεον ἀναγκαιῶς τὴν ἐπιθυμίαν βοηθείας καὶ προστασίας. Παρὰ τοῖς Αἰγυπτίοις, ἡ ψυχὴ παρίσταται πρὸ τοῦ Ὀσίριδος συνοδευομένη ὑπὸ θεοτήτων ὑποστηριζουσῶν καὶ ἐνθαρρυνουσῶν αὐτήν. Παρ' Ἑλλήσι τὸ ἔργον τοῦτο ἐξετέλουν αἱ τῶν Μυστηρίων θεαί, εἰς ἃς βραδύτερον προσετέθησαν ὁ Βάκχος καὶ ὁ θίασος αὐτοῦ, ἡ Ἀφροδίτη, οἱ Ἐρωτες, ὁ Ἀπόλλων

(1) Monuments grecs, 1873, σ. 17-12; 1847, σ. 125; 1876, σ. 1-19;—Revue politique et littéraire, 1880, σ. 968;—Terres cuites d'Asie Mineure, 1879, σ. 21, 29, 35, 41, 43, 55;—Manuel de philologie classique, 1874, σ. 73-74;—Collection Sabouroff. τόμ. Β'. Εἰσαγωγή.

ἢ ὁ Ἡρακλῆς. Ἐκάστη γενεά, ἐκάστη φυλὴ ἔχει τοὺς προσφιλεῖς αὐτῇ θεοὺς εἰς οὓς ἀναθέτει τὸ ὕψιστον τοῦτο ταξείδιον. Πάντα τὰ ἐν τοῖς τάφοις εὐρισκόμενα εἰδώλια θεοτήτων ἀποδεικνύουσι τὸν προστατευτικὸν αὐτῶν χαρακτῆρα. Ἡ ἀμφιβολία ὅμως ἄρχεται ἅμα τῇ ἐμφανίσει τῶν ἐκ τοῦ οἰκιακοῦ οἴκου ληφθέντων ἀντικειμένων. Καὶ εὐλογος μὲν ἐξήγησις δύναται νὰ δοθῇ ὅταν εὐρίσκονται ἐν τοῖς τάφοις τῶν μαγείρων, τῶν κουρέων, τῶν ἀρτοποιῶν εἰδώλια ἀννακαλοῦντα τὸ ἐπάγγελμά των. Ἡ θεωρία ὅμως αὕτη καθίσταται πως δυσχερής, ὅταν ἀναλογισθῶμεν ὅτι ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ Δ' αἰῶνος, εἰσέδυσαν ἐν τοῖς τάφοις τύποι ληφθέντες ἐκ τοῦ κοινωνικοῦ βίου, γυναῖκες καὶ νεάνιδες περὶ τοῦ κόσμου αὐτῶν μεριμνῶσαι, ἔφηβοι ἐν τῇ παλαίστρᾳ ἢ τῷ γυμνασίῳ, μαχηταὶ ἔνοπλοι κτλ. Ἐν τῇ ἀποτόμῳ ταύτῃ τῆς πραγματικότητος εἰσβολῇ, ὁ θρησκευτικὸς συμβολισμὸς ἀπόλλυσι τὰ δικαιώματά του. Πρὸς τοῦτο ἀντιτάσσουσι λίαν εὐλόγως, ὅτι ὅπως εἰκονίσῃ μητέρα συνοδεύουσαν τὴν κόρην αὐτῆς, ὁ κοροπλάστης οὐδόλως ἐπελάθετο πῶς οἱ προκατόχοι αὐτοῦ εἰκονίζον τὴν ἔνωσιν τῆς Δήμητρος καὶ τῆς Κόρης. Ἄλλ' οἱ ἐπικήδαιοι τύποι, ἀπὸ τοῦ Δ' αἰῶνος, ἀποδέχονται εἰδώλια οἰκιακὴν ἔχοντα χοιράν, οὐδόλως ὅμως σχετιζόμενα πρὸς τὴν τοῦ νεκροῦ κατάστασιν. Ἡ μικρὰ κόρη ἢ καθημένη καὶ γράφουσα ἐπὶ τοῦ διπτύχου αὐτῆς, ὁ ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ παιδαγωγοῦ ἀναγινώσκων παῖς, καὶ ἄλλαι χαρίεσαι τῆς κεραμευτικῆς τέχνης συνθέσεις, οὐδεμίαν ἔχουσι πρὸς τὴν προστασίαν τοῦ νεκροῦ σχέσιν.

Εἶναι ἀληθές ὅτι οἱ ὁπαδοὶ τῆς θρησκευτικῆς ταύτης ἐρμηνείας, προσθέτουσιν ὅτι ὁ νεκρὸς πλὴν τῆς θείας προστασίας, θέλει νὰ περιβάλληται καὶ ὑπὸ εἰκόνων ἀνακαλοῦσῶν πάσας τοῦ παρελθόντος βίου τὰς λεπτομερείας καὶ ὑπὸ συμβόλων, εἰς ἃ προσήπτετο ἡ περὶ τῆς πέραν τοῦ τάφου ὑπάρξεως βεβαιότης. Ἐν τοῖς εἰδωλίοις τῆς Τανάγρας, τῆς Μυρρίνης, τῆς Ταρσοῦ καὶ τῆς Ἰταλίας, ἐν ταῖς ποικίλαις καὶ ἐλευθέραις τοῦ ζῶντος κόσμου παραστάσεσιν, ἐνυπάρχει, ὑπολανθάνουσα ἡ ἀρχαία αἰγυπτιακὴ περὶ τοῦ διπλοῦ θανάτου δοξασία. Οἱ Ἕλληνες ἐξωραΐσαν τὴν δεισιδαιμονίαν ταύ-

την, καὶ δι' ἰδεώδους ὅλως χάριτος ἐμετρίασαν τὸν δεσμὸν τὸν συνενοῦντα ἀκόμψως τὴν ψυχὴν τοῦ νεκροῦ πρὸς τὰ μικκύλα ταῦτα ἐξ ἀργίλλου εἰδῶλια, τὰ συμβολίζοντα ἀπλῶς τὸν πέραν τοῦ τάφου βίον καὶ σημαίνοντα ὅτι, ὅπως ἔζησε μέσῳ τῶν ὁμοίων του, οὕτω θὰ ζήσῃ καὶ ἐν τῇ ἡρέμῳ τῶν Ἑλυσίων διαμονῇ. Τινὲς μάλιστα ἀκριβολογοῦντες ἐπὶ τῆς δοξασίας ταύτης, σκέπτονται ὅτι τὰ εἰδῶλια ἀναπαριστῶσι αὐτὰς ταύτας τὰς εἰκόνας τοῦ νεκροῦ.

Ἡ θεωρία αὕτη εὐφυστάτα συνδυάζει τὴν ἐν τοῖς τάφοις εἰσαγωγὴν οἰκιακῶν σκευῶν, πρὸς τὸν θρησκευτικὸν καὶ μυστηριώδη χαρακτῆρα τῶν ἐπικηδείων ἀναθημάτων. Μιγνύουσα δηλ. δύο διαφόρους ὅλως δοξασίας, παρατρέχει τόσῳ σπουδαίαν μεταβολὴν ἐν τοῖς θρησκευτικοῖς ἤθεσι. Θέλομεν ὅπως τὰ εἰδῶλια συμβολίζουν τὴν τοῦ νεκροῦ κατάστασιν ἐν τῷ πέραν τοῦ τάφου βίῳ. Ἀλλὰ διατὶ ἡ ἰδέα αὕτη συμπήγνυται ἐν τῇ κεραμευτικῇ βιομηχανίᾳ μετὰ πάροδον τοσούτων χρόνων; Ἡ προσδοκία ἡρέμου καὶ εὐδαίμονος βιώσεως ἐν Ἄδου, ἀναλόγου πρὸς τὴν τῶν εὐτυχῶν βιωσάντων εἶναι μεταγενεστέρα. Ὁ Ὅμηρος γνωρίζει τοὺς θεῖους τῶν ἀσφοδέλων λειμῶνας, ἐν οἷς αἱ τῶν ἡρώων σκιαί παραπαίονται, ὁ δὲ Πίνδαρος παριστᾷ ἡμῖν τοὺς μάκαρας λυρίζοντας καὶ πεσοῦντας. Διατὶ αἱ ἡδεῖται αὗται εἰκόνες βίου ἀμερίμνου δὲν ἐνέπνευσαν τὴν φαντασίαν τῶν καλλιτεχνῶν, οἵτινες ἦσαν οἱ ἀργυρώνητοι τῶν νεκροπόλεων προμηθευταί; Διατὶ ἐπὶ αἰῶνας ὅλους, ἱκανὸν ἐνόμιζον νὰ δίδωσι τῷ μεταστάντι τὰς τῶν θεῶν εἰκόνας ὡς προστατευτικὰ περίαπτα, αἴφνης δὲ ἐν χρόνοις ἐκλεπτύνσεως καὶ πυρρωνισμοῦ, παρέστησαν αὐτῷ ἐν μικρογραφίᾳ εἰκόνα τῆς μελλούσης ζωῆς, προάγγελον τῶν ἀναμενουσῶν αὐτὴν ἡδονῶν; Δὲν εἶναι τοῦτο ἀπότομος ῥῆξις, διάξευξις τῆς μεταξὺ τῶν δοξασιῶν τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς καὶ τῆς ἑλληνικῆς ὑπαρχούσης συνοχῆς; Διατὶ τὰ ἐν τοῖς ναοῖς εὐρεθέντα εἰδῶλια εἰσὶ συχνότατα παρεμφερῆ πρὸς τὰ τῶν τάφων; Μήτοι προσφέρουσι τοῖς θεοῖς ἐν τοῖς ἱεροῖς ἢ τοῖς ἐφεστίοις θεοῖς ἐν τοῖς ναοῖς αὐτῶν τὸν τῶν Ἑλυσίων κόσμον;

δ') «Τὰ εἰδῶλια ἐκπροσωποῦσι τὰς εἰς τὸν νεκρὸν γενομέ-

νας προσφοράς, ἀντὶ τῶν ἀνθρωπίνων θυμάτων ἅτινα ἡ ἀρχαία θρησκεία ἐπέτασσε νὰ προσφέρωσιν ἐπὶ τῶν τάφων»(1).

Ἡ θεωρία αὕτη προσομοιάζει τῇ ἀνωτέρῳ, ὡς δηλοῦσα τὴν ἐπιθυμίαν νὰ δώσωσι τῷ μεταστάντι συνοδείαν, ὅπως ὑπηρετῇ καὶ θέλῃ αὐτόν ἐν τῇ νέᾳ αὐτοῦ κατοικίᾳ. Κατὰ τὴν ταφὴν τοῦ Πατρόκλου ὁ Ἀχιλλεὺς σφάζει ἐπὶ τῆς πυρᾶς τοῦ φίλου αὐτοῦ τέσσαρας ἵππους, ἐννέα κύνας καὶ δώδεκα Τρῳαδίσσας. Πολυξένη, ἡ τοῦ Πριάμου θυγάτηρ, θύεται ὑπὸ τοῦ Πύρρου ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Ἀχιλλέως. Τὰ βάρβαρα ταῦτα ἤθη ἦσαν συνήθη τοῖς Ἕλλησι, τοῖς Ἑτρούσκοις, τοῖς Γαλάταις, τοῖς Γερμανοῖς, διότι διὰ τούτων ἐκορέννυντο, ὡς ἐνόμιζον, αἱ τῶν τεθνεώτων σκιαί. Ἄλλ' ἡ πρόοδος καὶ ἡ τῶν ἡθῶν ἐξημέρωσις ἔθεντο τέρμα εἰς τὰ φοβερά ταῦτα ὀλοκαυτώματα. Οὕτω ὁ Νουμᾶς προσφέρει μὲν τῷ Διὶ τὰς δώδεκα αἰτηθείσας κεφαλὰς, ἀλλὰ κεφαλὰς χρομμύων. Ἡ Ἀθηνᾶ ἀφίεται ἐν τῷ τῶν Ἀθηνῶν ἄστει λοιμόν, ὅπως τῇ ἀποδοθῇ ὁ Κύλων, ἀλλ' ἀντικαθιστῶσι τοῦτον διὰ λιθίνου Κύλωνος. Οὕτω καὶ ἐν τοῖς τάφοις τὰ χρυσᾶ κοσμήματα εἶναι λεπτότατα, οἱ δὲ πολῦτιμοι λίθοι ἐξ ὕλου. Πλὴν τούτου τὰ εἰδῶλια φέρουσι καταφανῇ σημεῖα τῆς πυρᾶς, ἐξ οὗ δηλοῦται ὅτι ἐκαίοντο μετὰ τοῦ σώματος ἐν τῷ τάφῳ. Ἀπὸ τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου ἄρχονται ἐκλείπουσαι αἱ βάρβαροι καὶ ἐπονείδιστοι αὐταὶ δεισιδαιμονίαι.

Ὑποδείξαντες τὰς παρατηρήσεις καὶ τοὺς ἐνδοιασμοὺς ἡμῶν, ἐξακολουθεῖ ὁ κ. Pottier ἐπὶ τῶν προταθεισῶν ἐρμηνειῶν, ἐκθέσωμεν ἤδη καὶ τὴν γνώμην ἡμῶν πρὸς τὴν συμφωνοῦσι καὶ αἱ τῶν κ. κ. Haussouillier, Duemmler, Cartault, Babelon, Paris. Ἡ κεραμοπλαστικὴ βιομηχανία δὲν κατασκευάζει μόνον τὰ διὰ τὴν ταφὴν χρήσιμα εἰδῶλια· κατασκευάζει τοιαῦτα διὰ τοὺς παῖδας, πρὸς διάκοσμον τῶν ἐν τοῖς ἰδιαιτέροις οἴκοις ναῖσκων, ἀναθήματα διὰ τοὺς ναοὺς, δῶρα διὰ τοὺς νεκροὺς. Ἐκάστη κατηγορία ἴδια παράγει εἰδῶλια, ἴδιον ἔχοντα τύπον. Ἀλλὰ

1) Βλέπε Houssaye, *Cazette archéologique*, 1876, σ. 74-75; Collignon, *Manuel d' Arch. grecque*, σ. 248-247; Cartault καὶ Rayet.

πλὴν τῶν ὡς εἴρηται τεσσάρων τύπων, οἱ κοροπλάσται πλάττουσι μέγαν ἀριθμόν, οὐδένα ἴδιον ἔχοντα χαρακτῆρα, διὰ τὰς τοῦ κοινοῦ ἀνάγκας, ἅτινα ὁ ἀγοραστὴς χρησιμοποιεῖ κατὰ βούλησιν, θέτων αὐτὰ ἐν οἴκοις, ναοῖς, τάφοις. Τὰ εἰδώλια ταῦτα εἶναι δῶρα φιλικὰ, εἰδῶλα προστατευτικὰ τῆς ἐστίας, εὐλαβῇ ἀναθήματα, ἐπιτάφια δῶρα». Ἐπειδὴ πλεῖστα τῶν εἰδωλίων εὐρέθησαν ἐν τοῖς τάφοις, συνεπέρανον ὅτι κατεσκευάζοντο ἐπὶ τούτῳ, παριδόντες τὰς ἄλλας αὐτῶν χρήσεις τὰς ἀπαντώσας ἐν τοῖς ἀρχαίοις συγγράμμασι καὶ τοῖς γραπτοῖς μνημείοις. Ὁ Δημοσθένης λέγει ὅτι ἐπωλοῦντο εἰς τὴν ἀγοράν. Ὁ Ἡσύχιος καὶ ὁ Σουΐδας τὸν κοροπλάστην λέγουσι βιομήχανον κατασκευάζοντα πλαγγόνας ἐξ ἀργίλλου, κηροῦ καὶ πάσης ἄλλης ὕλης πρὸς τέρψιν τῶν παίδων. Τῆς αὐτῆς γνώμης εἶναι καὶ ὁ Λουκιανός. Δίων ὁ Χρυσόστομος παραπονεῖται ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοῦ ἐγείρουσιν ἀνδριάντας εἰς τοὺς πολίτας μεθ' ὅσης εὐκολίας δωροῦσιν εἰδώλια εἰς τοὺς παῖδας. Ἐν Ῥώμῃ μέρος τῆς ἐορτῆς τῶν Σατουρναλίων ἐκαλεῖτο Sigillaria· τὴν ἡμέραν ταύτην οἱ κύριοι ἐδωρουν τοῖς δούλοις αὐτῶν εἰδώλια ἐξ ἀργίλλου ἢ κηροῦ. Κατὰ δὲ τὸν Λουκιανὸν ὑπῆρχον καὶ ἑγχρωμα τοιαῦτα.

Ἀπαξ μόνον ἀπαντᾷ παρὰ τοῖς συγγραφεῦσιν ὑπαινιγμός τις ὡς πρὸς τὴν χρῆσιν ἐπιταφίων εἰδωλίων, οὐχὶ ὅμως ἐξ ἀργίλλου ἀλλ' ἐκ χρυσοῦ ἢ ἐλέφαντος, τοῦ ἀποθανόντος, φαίνεται ὄντος πλουσίου. Διόδωρος ὁ Σικελιώτης ἀναφέρει ὅτι κατὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἡφαιστίωνος, οἱ τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου στρατηγοί, ὅπως ἀρέσωσι τῷ βασιλεῖ, κατέθεσαν ἐπὶ τῆς πυρᾶς εἰδώλια ἐκ χρυσοῦ, ἐλέφαντος καὶ ἄλλων πολυτίμων ὑλῶν, οὐδεμίαν ὅμως ποιεῖται μνείαν περὶ τῆς θρησκευτικῆς αὐτῶν σημασίας.

Ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς ἀναγλύφοις, ταῖς ζωγραφίαις, τοῖς νομίσμασι ἀπαντῶσιν ἄνθρωποι πρὸ βωμῶν ἱστάμενοι καὶ κρατοῦντες εἰδώλια. Εἰδώλια ἀνῆρτων καὶ ἐπὶ τῶν δένδρων. Ἡ ἀρχαία θρησκεία ἀπέδιδεν ἱερὸν χαρακτῆρα εἰς τὰς πηγὰς καὶ τοὺς ποταμούς, χωρίον δέ τι τοῦ Πλάτωνος περιέχει χαριεστάτην περιγραφὴν τῶν ἀγροτικῶν τούτων ἱερῶν τῶν ἀφιερωμένων ταῖς Νύμφαις καὶ τοῖς ποταμίοις θεοῖς. Ἐπὶ δὲ

εἰς τὰ πρὸ αὐτῶν
αὐτοῖσι σφαίρας, ἀστραγ

Ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς γενομένῃ

τοῖς ἀρχαίοις ἱεροῖς τοιαῦτα ἐξ ἀρχῆς.

οἱ ἱερεῖς ἔρριπτον ἔξω τοῦ περιβόλου ὡς κληρῆτα, ὅμως αὐτά, διότι δὲν ἔπρεπε νὰ βεβηλῶνται ὡς ἀνήκοντα τῷ θεῷ. Τούτων ἕνεκα ἡ πληθὺς τῶν ἐν ταῖς διαφόραις ἀνασκαφαῖς συλλεγομένων θραυσμάτων.

Μεταξὺ τῶν ἀνευρισκομένων ἀπαντῶσιν ἰδίᾳ γυναικεῖαι κεφαλαί, καὶ κεφαλαὶ ἀγενεῖων ἐφήδων, οὐδόλως διαφέρουσιν τῶν γνωστῶν τύπων τῶν ἐν ταῖς ἐλληνικαῖς νεκροπόλεσιν ἀπαντωσῶν. Βέβαιον λοιπὸν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὅτι κατὰ τὸν Δ' καὶ Γ' αἰῶνα, ὁ τῶν ἱερῶν καὶ τῶν τάφων διάκοσμος ἀποτελεῖται ἐκ παρεμφερῶν ἀναθημάτων.

Ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς τῶν οἰκιῶν διασκευαῖς, ὡς καταφαίνεται ἐκ τῶν ἐν Πομπηῖᾳ ἀνασκαφῶν, ἀπαντῶσιν εἰδῶλια παιδῶν γυμνῶν κοσμοῦντα τοὺς σηκοὺς καὶ τὰς τῶν κήπων περιόχας. Ἐν ταῖς πλείσταις μάλιστα τῶν οἰκιῶν εὐρέθησαν ἄπειρα τοιαῦτα χάλκινα ἢ ἐξ ἀργίλλου.

Μετὰ τὰ γεγονότα ταῦτα, συμπεραίνομεν—ἐπάγεται ὁ κ. Pottier—ὅτι ὀλίγιστα τῶν εἰδωλίων ἦσαν χρήσιμα διὰ τοὺς τάφους, καὶ ὅτι χρῆσις αὐτῶν ἐγίγνετο διὰ πάσας τὰς θρησκευτικὰς ἀνάγκας τῶν ζώντων, τῶν θεῶν, τῶν νεκρῶν.

Βεβαίως διὰ τῆς ἡμετέρας ταύτης γνώμης δὲν λύεται τὸ ζήτημα· ἡμεῖς ἀπλῶς κατεδείξαμεν τοὺς λόγους ὧν ἕνεκα θεωροῦμεν ὅτι ὁ προορισμὸς τῶν εἰδωλίων τούτων δὲν ἦτο ἀποκλειστικὸς διὰ τοὺς τάφους.

Ἀθῆναι, Ἰούλιος τοῦ 1895.

Α. ΚΑΡΑΛΗΣ.